

Inegalitate și justiție socială: consecințe asupra calității subiective a vieții la nivel național și european¹

(Inequality and social justice: consequences on the subjective quality of life at national and European levels)

SERGIU BĂLȚĂTESCU

Inequality may have some positive aspects, but is rather rejected by the European citizens because of the negative social effects such as poverty. These effects are studied here using the subjective well-being, a social indicator that shows the individual's evaluation of the life. A negative association was found between the inequality levels and subjective well-being, the relationship being stronger in post-communist countries where, in case of high inequalities, a large part of the population lives below a decent life standard. A model was tested in which the relationship is mediated by equalitarianism, a form of the distributive justice. In Romania, it was found that in the nineties the levels of subjective well-being dropped with the raise of the inequality. The relationship between the two variables is rather complex: while subjective well-being recovered after 2000, the inequality levels still increase.

1. Introducere

Dacă în anumite privințe inegalitatea are și aspecte pozitive, în multe privințe putem afirma că inegalitatea are efecte negative asupra societății. Nivele excesive ale inegalității descriu o societate în care bogăția extremă coexistă cu mizeria și sărăcia. În acest caz, inegalitatea devine o formă a injustiției sociale; de aceea ne și repugnă. În fapt, percepțiile asupra inegalității au fost studiate în contextul justiției sociale distributive. În această lucrare voi studia empiric efectele acestor două caracteristici ce țin de calitatea societății în general asupra unui indicator social precum bunăstarea subiectivă. Definită ca o apreciere globală a vieții individului, bunăstarea subiectivă se măsoară prin întrebări de genul „Cât de mulțumiți sunteți de viața dvs. ca întreg?” sau „Cât de fericiți vă simțiți?”. Ea este folosită pentru a monitoriza starea și schimbarea societăților, oferind perspectiva individuală și în același timp totalizatoare (Bălțătescu, 2003). Voi prezenta structura asocierilor dintre aceste variabile pentru țările postcomuniste, ca și trendurile pentru România anilor 1990-2005.

2. Inegalitate, egalitarism bunăstare subiectivă

Aspectul central al inegalității sociale în Europa ține de diferența medie între venituri, măsurată prin indicii Gini. Țările Europene se stratifică în funcție de nivelele inegalității de la cele cu nivelele cele mai mici precum Suedia, Belgia și Belarus la cele cu nivelele cele mai mari precum Irlanda, Marea Britanie și Rusia (Fahey și Smyth, 2004).

La nivel de țară, aceiași autori arată că există o corelație foarte ridicată între bunăstarea economică a unei națiuni și fericirea medie a cetățenilor ei. Totuși, creșterea în nivelele PIB în timp nu aduce după sine în toate cazurile creșterea fericirii medii a unei națiuni. Contează, desigur, cum este distribuită bogăția

¹ Analele Universității din Oradea, Fascicula Sociologie-Filosofie-Asistență Socială, 2007, nr. 6, pp. 59-68.

internă. După cum subliniază Ravallion și Lokshin: „Dacă inegalitatea nu se schimbă mult, sau tinde să crească odată cu creșterea economică, atunci putem explica de ce creșterea economică nu se traduce într-o creștere a mediei fericirii, fără însă a concluziona că veniturile individuale nu sunt relevante pentru bunăstarea individuală” (Ravallion și Lokshin, 2000, p. 6)

Așadar, egalitatea venitului într-o societate este un bun predictor pentru bunăstarea subiectivă a unei națiuni. Interpretarea propusă pentru acest fapt este că societățile egalitare sunt mai satisfăcătoare pentru membrii lor, datorită:

- unei coeziuni sociale mai mari.
- unor oportunități de muncă mai bune pentru un mai mare număr de indivizi (O'Connell, 2004).

Totuși, Fahey și Smith (2003) nu găsesc o corelație semnificativă la nivel societal între nivelele medii ale inegalității economice (măsurate prin indicele Gini) și cele ale bunăstării subiective. În fapt, așa cum am arătat într-o lucrare anterioară, (Bălătescu, 2005), abordarea metodologică face toată diferența aici. Atunci când grupăm țările europene pe clustere: statele vest și sud-europene (majoritatea membre ale UE15), statele postcomuniste central și est-europene, și separat statele din spațiul post-sovietic, obținem pentru fiecare grup o corelație mare (în jur de minus 0,60). Și O'Connell (2004) găsește o corelație negativă de-a lungul a patru ani în țările UE 15. Rezultate similare au fost probate pe eșantioane internaționale (Diener, Diener și Diener, 1995). Statele Unite sunt un caz aparte: au nivele ridicate ale bunăstării subiective dar au o distribuție a veniturilor foarte inegalitară. Un corelat al acestui fenomen îl găsim la nivel micro. Într-un studiu comparativ, Alesina et al. (2001) găsesc o corelație negativă între egalitarismul măsurat la nivel individual și bunăstarea subiectivă în țările europene, dar nici o corelație în SUA. Explicația pe care o oferă ei constă în diferențele percepute ale mobilității sociale în SUA și Europa. Europeanii săraci percep o mai slabă mobilitate socială, ceea ce-i face să aibă așteptări negative în legătură cu venitul viitor și le diminuează astfel bunăstarea subiectivă.

Astfel, relația dintre egalitatea socială și bunăstarea subiectivă pare să fie mediată de un element subiectiv, atitudinea egalitară. Ea se măsoară printr-o întrebare de genul: „Cât de importantă este următoarea afirmație care ar caracteriza o societate pentru a fi considerată ‘justă’: Eliminarea marilor inegalități de venit între cetățeni” (European Social Survey). sau de genul: „Guvernul ar trebui să reducă marile diferențe de venituri din societate” (World Value Survey). Este de presupus că o societate inegalitară va face oamenii mai nefericiți în măsura în care ei consideră că egalitarismul este just. Modelul poate fi reprezentat ca în figura următoare:

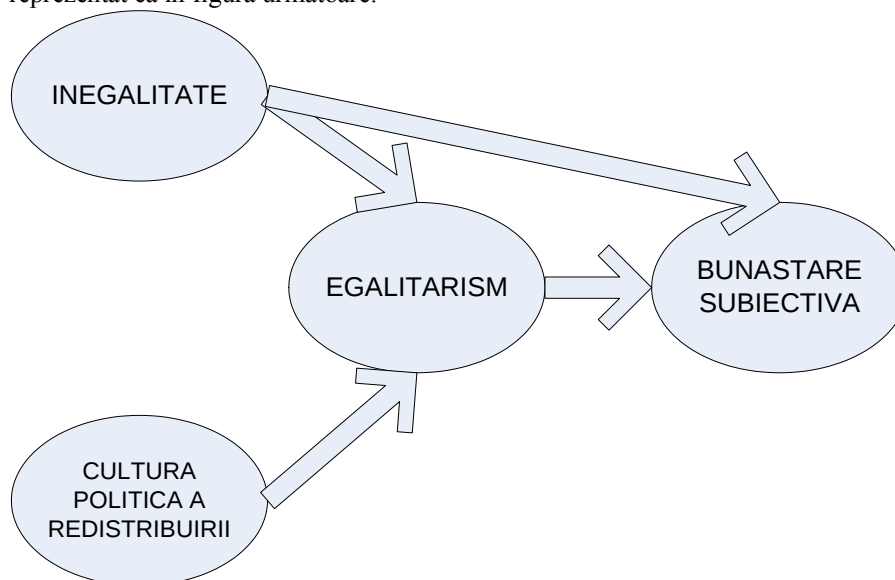

Figura 1. Influența inegalității asupra bunăstării subiective prin intermediul egalitarismului. Modelul teoretic include și variabile corespunzătoare culturii politice a redistribuirii.

Prin cultură politică vom înțelege, în acest caz particular, acele variabile caracteristice unei anumite societăți care determină atitudinea publică față de egalitatea de venituri. Inegalitatea și cultura

politică nu sunt neapărat independente. De exemplu Arts (1995) afirmă că era de prevăzut un egalitarism mai pronunțat la cetățenii din Europa de Est, întrucât statele comuniste au promovat o mai mare egalitate.

3. Distribuția culturii politice a redistribuirii la nivel european

În ce mă privește am încercat să studiez comparativ influența inegalității asupra bunăstării subiective la nivel european, în țările caracterizate de culturi politice diferite. Am ales ca bază de date European Values Survey (1999-2000), în care au fost incluse 33 de țări europene, pe care le-am grupat în 3 clustere, pe baza caracteristicilor socio-istorice comune și a similarităților în legătură cu variabilele cercetate.

1. Membrele EU15 + Malta, Norvegia și Islanda.
2. Europa Centrală și de Est, membre ale EU 27 + Turcia.
3. Fostele republici sovietice: Rusia, Belarus, Ucraina

Într-adevăr, nivelele medii ale egalitarismului sunt mai ridicate în spațiul postcomunist, cu excepția fostelor republici sovietice, așa cum o arată tabelul următor:

	Egalitarism (1-5)	Satisfacția cu viața (1-10)	Corelația la nivel individual între cele două
Tări membre EU15 + Malta, Norvegia și Islanda	3,7	7,6	,129**
Tări central și est-europene + Turcia	4,1	6,0	,174**
Tări ex-sovietice: Rusia, Belarus, Ucraina	3,7	4,7	,080**

Tabel 1. Nivelele comparative ale satisfacției cu viața și egalitarismului în Europa, pe grupuri de țări.

Sursa: EVS 1999-2000, calcul personal. ** indică o corelație semnificativă statistic la nivelul de 0,01.

Egalitarismul este corelat negativ și la nivel de țară cu satisfacția cu viața. De asemenea și între inegalitate (măsurată prin indicele Gini) și satisfacție cu viața există la nivel de țară o corelație negativă, dar numai în primele două grupuri de țări. Corelația este mai ridicată în cazul statelor post-comuniste est-europene.

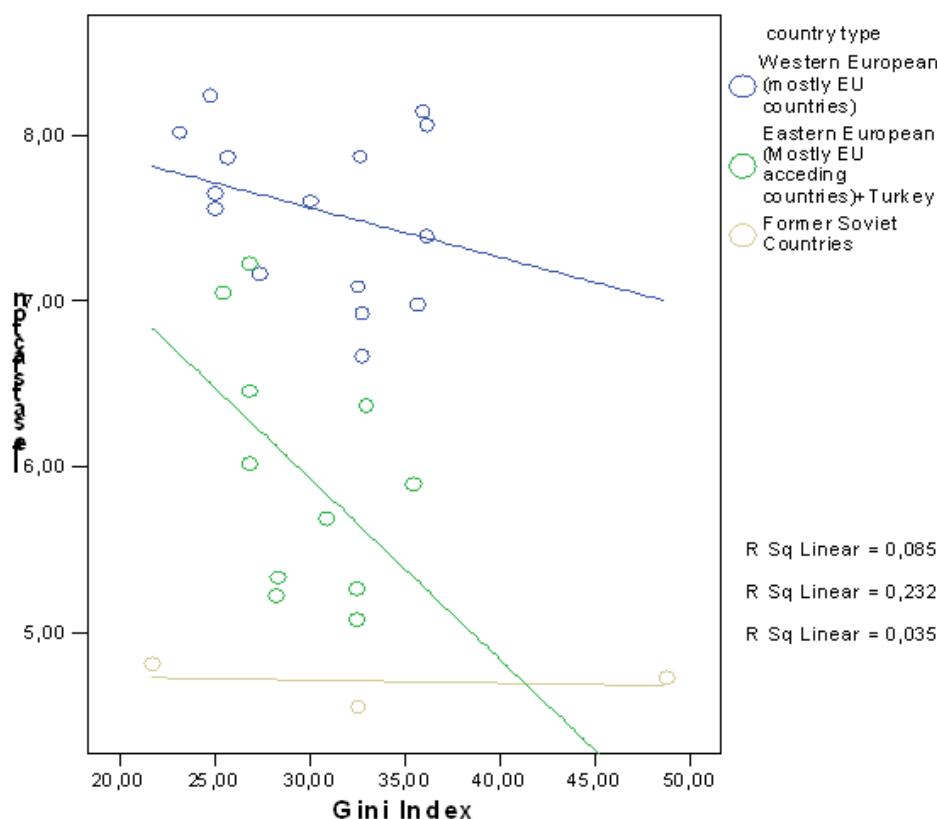

Figura 2. Nivelul de egalitate economică (exprimată cu indicele Gini) și nivelul mediu de egalitarism în Europa, pe grupuri de țări. Sursa: EVS1999

Relația mai puternică între inegalitate și bunăstare subiectivă în țările Est-europene se datorează, în opinia mea, faptului că la nivele mari ale inegalității o bună parte din populație trăiește sub un nivel standard de viață. Inegalitatea în țările mai vechi ale UE afectează într-o măsură mai mică nivelul de viață al părților mai defavorizate ale populației. Aceasta pare să fie confirmată atunci când realizăm diagrama PATH a relației dintre indicele Gini, gradul de egalitarism al populației și bunăstarea subiectivă.

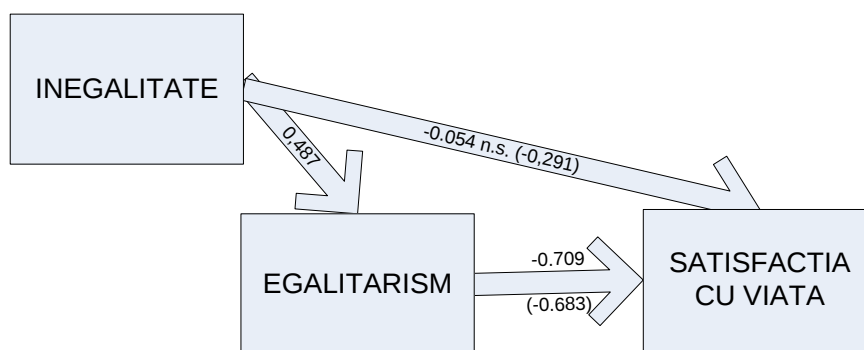

Figura 3. Diagrama PATH a relației dintre inegalitate, egalitarism satisfacția cu viața, pentru țările membre EU15 + Malta, Norvegia și Islanda. Sursa: EVS 1999-2000, calcul personal. n.s. indică o relație nesemnificativă statistic.

Se observă că atunci inegalitatea nu are o influență directă asupra satisfacției cu viața, ci mediată de gradul de egalitarism. În schimb, pentru țările est-europene post-comuniste, relația directă între

inegalitate și satisfacția cu viața rămâne semnificativă chiar atunci când controlăm pentru nivelele medii de egalitarism.

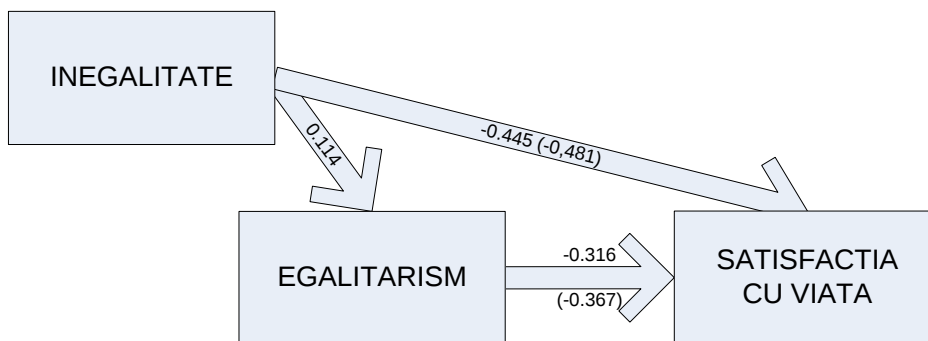

Figura 4. Diagrama PATH a relației dintre inegalitate, egalitarism și satisfacția cu viața, pentru țările est-europene postcomuniste și Turcia. Sursa: EVS 1999-2000, calcul personal.

Așadar, inegalitatea în țările europene afectează nivelele satisfacției cu viața, dar relația este mai puternică și directă în țările postcomuniste. Un posibil mediator este orientarea egalitaristă a populației: în țările în care atitudinea egalitaristă este predominantă, inegalitatea este percepută ca o injustiție socială, ceea ce scade nivelele bunăstării subiective.

3. Justiție socială redistributivă în țările postcomuniste

Nu numai percepțiile inegalității sociale acționează negativ asupra bunăstării subiective la nivel individual și colectiv, ci și alte variabile legate de justiția socială. Acestea pot fi grupate în:

a. *Sentimente/percepții legate de justiție* (percepții ale inegalității sociale, percepția nedreptăților la locul de muncă, la școală etc.);

b. *Credințe asupra justiției* (credința într-o lume justă, credințe privind justiția redistributivă pe baza principiilor de egalitate, echitate sau îndeplinirea nevoilor).

În general nedreptățile percepute diminuează bunăstarea subiectivă. Acest lucru a fost pus în evidență în studii experimentale asupra corectitudinii unei plăți primite de studenți (Scher, 1997). S-a constatat că prin manipularea variabilelor de justiție procedurală pot fi provocate emoții de bucurie, dar și frustrare, furie, vină și anxietate (Krehbiel și Cropanzano, 2000). Aceste efecte sunt mediate de unii factori psihologici sumarizați în conceptul de *sensibilitate dispozițională la injustiția percepută* (Schmitt, 1996) ce cuprinde patru dimensiuni: frecvența injustiției percepute, intensitatea furiei în fața injustiției, intruziunea gândurilor asupra evenimentelor injuste și atitudinea punitivă față de victimizator.

Dintre concepțiile asupra justiției, credința într-o lume justă este conceptul cel mai general care s-a constatat a fi asociat cu satisfacția cu viața (Lipkus și Others, 1996). Dalbert (1998) constată că cele două variabile sunt într-o relație adaptativă. De exemplu, credința într-o lume justă pare să protejeze victimele unei sorți potrivnice de întrebările obsesive de genul „de ce eu?”.

Am văzut într-un subcapitol anterior că influența percepțiilor inegalității sociale asupra bunăstării subiective este mediată de credința în justetea redistribuției egalitare. În cele ce urmează m-a interesat relația celorlalte credințe asupra justiției distributive (echitate, distribuția după nevoi) asupra bunăstării subiective. Concepțiile asupra redistribuirii au fost conceptualizate ca fiind de trei tipuri:

1. concepția *egalitară*, potrivit căreia indivizii trebuie să primească beneficii în mod egal;
2. concepția bazată pe *echitate*, în care oamenii trebuie să primească în funcție de merite. În anchete, ea este măsurată cu întrebarea: câtă importanță are afirmația următoare care ar caracteriza o societate pentru a fi considerată ‘justă’: „Răspлата oamenilor după meritele lor”;
3. concepția potrivit căreia fiecare trebuie să primească în funcție de *nevoile* sale. În anchete, ea este măsurată cu întrebarea: câtă importanță are afirmația următoare care ar caracteriza o societate pentru a fi considerată ‘justă’: „Garantarea că nevoile de bază sunt satisfăcute tuturor, în termeni de hrană, locuință, îmbrăcăminte, educație, sănătate”.

Cele trei caracteristici sunt tipuri ideale. În realitate, atitudinile oamenilor sunt mai degrabă mixte. Ei exprimă simultan principii egalitare și inegalitare. Totuși, din cercetările realizate de *International*

Social Justice Group a reieșit că descoperirea aceasta este mai pronunțată în postcomuniste. Kluegel (1995) pune acest fapt pe seama unei lipse de cristalizare a atitudinilor, în comparație cu statele vest-europene, în cadrul cărora diferențele între aceste atitudini au fost dezbătute o mai mare perioadă de timp.

Într-o analiză pe baza datelor din European Value Survey 1999-2000 am confirmat parțial această constatare. Pe ansamblu, cetățenii țărilor post-comuniste aderă într-o mai mare măsură la principiul egalitar. Excepție fac fostele state sovietice, cu nivele foarte scăzute. Ceea ce nu prezice teoria este că țările postcomuniste au și o mai mare aderență la principiul echității.

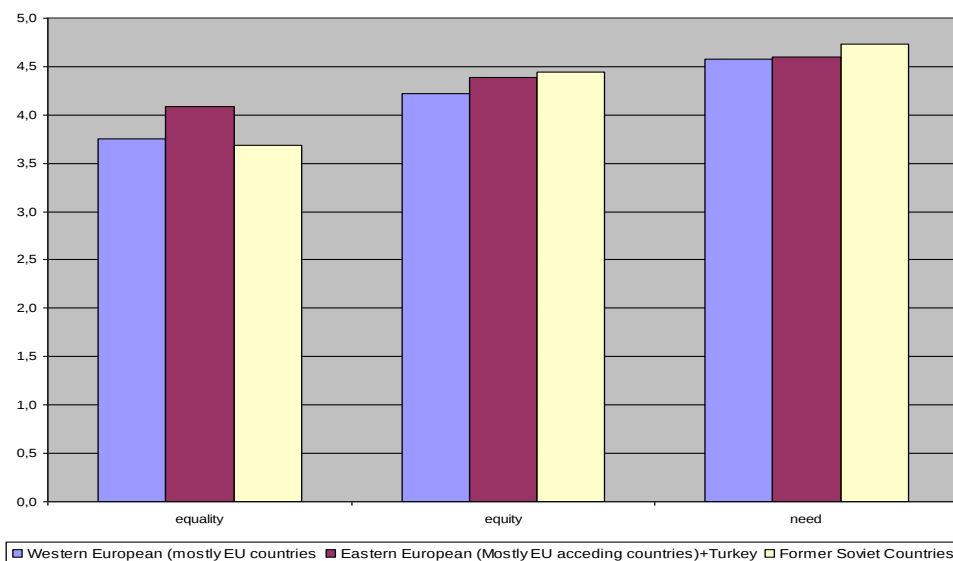

Figura 5. Nivelele comparative ale concepțiilor de justiție distributivă pe bază de egalitate, echitate, sau satisfacerea nevoilor în Europa, pe grupuri de țări. Sursa: EVS 1999-2000, calcul personal.

Am încercat să explic nivelele mari ale aderenței la principiul echității în țările postcomuniste pe baza experienței tranziției, marcate de numeroase frustrări. În aceste țări, din cauza corupției care drenează bunăstarea creată, oamenii au mereu senzația că nu primesc ceea ce merită.

La nivel individual, în țările postcomuniste există o mai mare corelație între suportul pentru egalitate și suportul pentru echitate. Excepția o reprezintă din nou statele foste sovietice, dar și unele state baltice, relativ recent desprinse din blocul sovietic.

	Minimă	Maximă	Generală
Țări membre EU15 + Malta, Norvegia și Islanda	-0,076 n.s. Malta	0,45(**) Portugalia	,129(**)
Țări central și est-europene + Turcia	,045 n.s. Estonia	,286(**) Polonia	,174(**)
Țări ex-sovietice: Rusia, Belarus, Ucraina	-,002(**) Belarus	,110(**) Russia	,080(**)

Tabel 2. Corelația la nivel individual între suportul pentru egalitate și cel pentru echitate în Europa, pe grupuri de țări. Sursa: EVS 1999-2000, calcul personal. ** indică o corelație semnificativă statistic la nivelul de 0,01. n.s. indică o corelație nesemnificativă statistic.

Aceasta arată că experiența justiției și in justiției în fostul bloc comunist, dar mai ales în fosta uniune sovietică reprezintă încă o necunoscută.

4. Inegalitate și bunăstare subiectivă în România postdecembristă

În țara noastră, nivelele inegalității sociale au crescut foarte mult după 1990. Acest fapt are consecințe obiective și subiective asupra modului cum își evaluează indivizii viața. Oamenii resping inegalitatea, asociind-o cu in justiția socială. Pe de altă parte, inegalitatea are efecte directe asupra bunăstării subiective, prin diminuarea coeziunii sociale.

Am inclus în graficul următor nivelele comparative ale satisfacției cu viața și ale inegalității calculate din două surse.

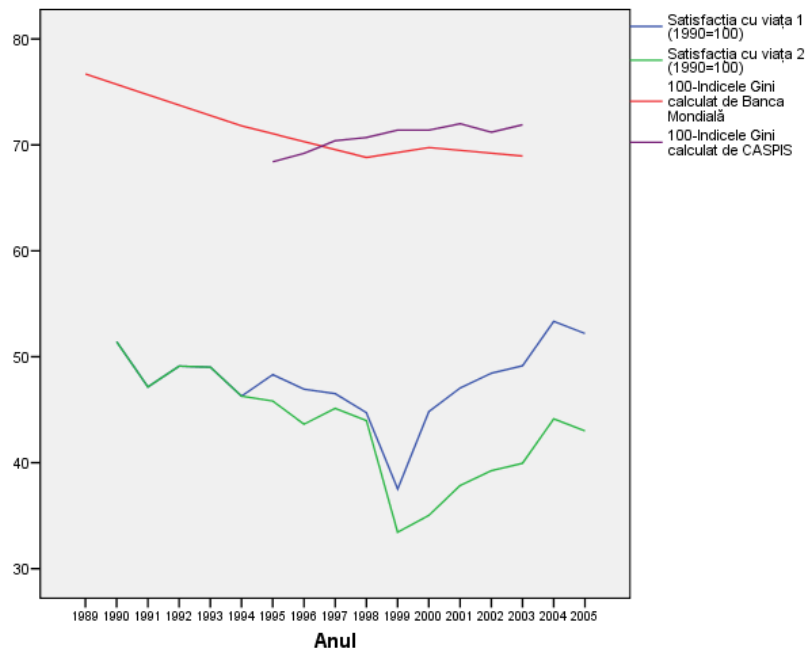

Figura 6. Nivelele satisfacției cu viața (pe scara 0-100) și ale Indicelui Gini inversat (100-nivelele indicelui Gini calculat de Banca Mondială în 1989, 1994, 1998, 2000, 2003, respectiv indicele calculat de CASPIS 1995-2003). Surse: World Bank Development Indicators, CASPIS

Datele existente pun în legătură nivelele inegalității cu cele ale bunăstării subiective, mai ales pe intervalul 1990-1999, când bunăstarea subiectivă scade pe măsura creșterii inegalității. Și în intervalul 2001-2003, creșterea nivelelor bunăstării subiective este asociată cu o stagnare, sau după seria CASPIS, cu o ușoară descreștere a inegalității. Lungimea seriilor de timp este, ca în majoritatea cazurilor, prea redusă pentru a valida statistic concluzia unei asocieri dintre inegalitate și nivelele bunăstării subiective.

O relație asemănătoare observăm atunci când reprezentăm nivelele bunăstării subiective și cele ale inegalității în privința satisfacției cu viața, calculate cu ajutorul abaterii standard.

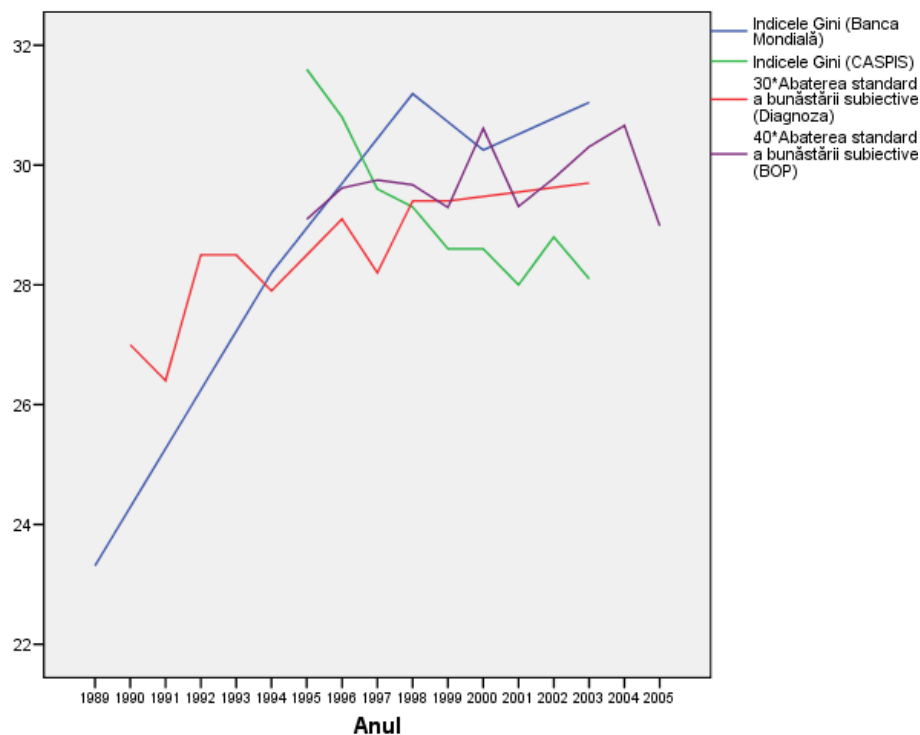

Figura 7. Nivelele abaterii standard a satisfacției cu viața calculate pe baza datelor Diajnozei înmulțite cu 30 (interpolate între 1999 și 2003), respectiv a abaterii standard BOP, și cele ale Indicelui Gini inversat (interpolare a indicelui calculate de Banca Mondială în 1989, 1994, 1998, 2000, 2003, respectiv indicele calculat de CASPIS 1995-2003). Surse: World Bank Development Indicators, CASPIS, Diajnoza calității vieții, BOP.

Nivelele inegalității bunăstării subiective arată o compatibilitate cu datele calculate de Banca Mondială pe intervalul 1989-2003. Ele arată adâncirea inegalității chiar și după 1999, ceea ce ar sugera că avem de-a face că procesul de eterogenizare a nivelelor bunăstării subiective ale diferitelor categorii sociale este simultan cu procesul de diversificare a nivelelor venitului și consumului pe categorii sociale.

5. Concluzii

În această lucrare am încercat să explorez, la nivel european dar și cu un accent deosebit pe România, asocierile statistice între variabilele obiective și subiective ale inegalității și bunăstarea subiectivă. Am propus un model prin care influența inegalității sociale asupra bunăstării subiective este mediată de egalitarism și l-am testat pe datele europene. Am văzut că inegalitatea în țările europene afectează nivelele satisfacției cu viața, dar relația este mai puternică și directă în țările postcomuniste. Aceasta s-ar datora în primul rând faptului că la nivele mari ale inegalității o bună parte din populația țărilor postcomuniste trăiește sub un nivel standard de viață. Inegalitatea în țările mai vechi ale UE, pe de altă parte, afectează într-o măsură mai mică nivelul de viață al părților mai defavorizate ale populației. În afară de principiul egalității (să se reducă diferențele între venituri), cetățenii țărilor postcomuniste aderă mai mult și la principiul echității (fiecare să primească după merit), explicația rezidând în experiența tranziției, marcate de numeroase frustrări. În aceste țări, din cauza corupției care drenează bunăstarea creată, oamenii au mereu senzația că nu primesc ceea ce merită. În țara noastră, nivelele inegalității sociale au crescut foarte mult după 1990, ceea ce este o fațetă a procesului accentuat de diferențiere socială postdecembristă și corespunde și scăderii bunăstării subiective. Pe de altă parte, când nivelele acestei ultime variabile încep să se redreseze după 2000, inegalitatea continuă să crească, ceea ce arată o relație complexă între cele doi indicatori sociali.

6. Bibliografie

- Alesina, A., Tella, R. D., & MacCulloch, R. (2001), Inequality and Happiness: Are Europeans and Americans Different?, *NBER Working Paper No. 8198*.
- Arts, W., Hermkens, P., & Wijck, P. v. (1995), Justice Evaluation of Income Distribution in East and West, În: J. R. Kluegel, D. S. Mason & B. Wegener (coord.), *Social Justice and Political Change : Public Opinion in Capitalist and Post-communist States*, A. de Gruyter, New York, pp. 131-150.
- Bălțătescu, S. (2003), Abordari psihosociale ale satisfactiei si fericirii, *Calitatea vieții*, vol. 13, nr. 2.
- Bălțătescu, S. (2005). Justice Beliefs in Post-communist Countries and Subjective Well-being. A European comparative study, *Social Justice in a Changing World* Bremen.
- Dalbert, C. (1998). Belief in a just world, well-being, and coping with an unjust fate. În: L. Montada & M. J. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in a just world.*: Plenum Press, pp. 87-105).
- Diener, E., Diener, M., & Diener, C. (1995), Factors Predicting the Subjective Well-Being of Nations, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 69, nr. 5, pp. 851-864.
- Fahey, T., & Smyth, E. (2004), Do Subjective Indicators Measure Welfare? Evidence from 33 European societies, *European Societies*, vol. 6, nr. 1, pp. 5.
- Kluegel, J. R., & Mateju, P. (1995), Egalitarian vs. Inegalitarian Principles of Distributive Justice, În: J. R. Kluegel, D. S. Mason & B. Wegener (coord.), *Social justice and political change : public opinion in capitalist and post-communist states*, A. de Gruyter, New York, pp. 209-.
- Krehbiel, P. J., & Cropanzano, R. (2000). Procedural Justice, Outcome Favorability and Emotion., *Social Justice Research: Kluwer Academic Publishing*, pp. 339-360).
- Lipkus, I. M., & Others, A. (1996), The Importance of Distinguishing the Belief in a Just World for Self Versus for Others: Implication for Psychological Well-Being., *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 22, nr. 7, pp. 666-677.
- O'Connell, M. (2004), Fairly satisfied: Economic equality, wealth and satisfaction, *Journal of Economic Psychology*, vol. 25, nr. 3, pp. 297-305.
- Ravallion, M., & Lokshin, M. (2000). *Identifying welfare effects from subjective questions*. World Bank Development Research Group Poverty and Human Resources, Washington, DC.
- Scher, S. J. (1997), Measuring the consequences of injustice, *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 23, nr. 5, pp. 482-497.
- Schmitt, M. (1996), Individual differences in sensitivity to befallen injustice (SBI), *Personality and Individual Differences*, vol. 21, nr. 1, pp. 3-20.